

ISSN 1822–119X

Mokytojų ugdymas. 2012. Nr. 19 (2), 133–156

Teacher Education. 2012. No. 19 (2), 133–156

Inesė RATNIKAITĖ

Šiaulių universitetas • Šiauliai University

PROJEKCINIŲ ASMENYBĖS TYRIMO METODŲ TAIKYMAS EDUKACINIUOSE TYRIMUOSE

APPLICATION OF PROJECTIVE PERSONALITY RESEARCH METHODS IN EDUCATIONAL RESEARCHES

Anotacija

Straipsnyje aptariami projekciniai asmenybės tyrimo, konkrečiai – kūrybinio piešimo, metodai ir jų taikymo edukologiniuose tyrimuose praktiniai aspektai. Psichologijos praktikų atrasti ir diagnostiniuose tyrimuose plačiai taikomi projekciniai metodai vis labiau populiarėja tarp edukologijos mokslininkų dėl subtilesnės prieigos, taip pat kaip papildantys įprastais (pedagoginis stebėjimas, interviu ir kt.) metodais atliktų tyrimų teikiamą medžiagą ir teikiantys minčių esamos ugdymo tikrovės tobulinimui bei naujos kūrimui.

Pagrindiniai žodžiai: *projekciniai metodai, kūrybinis piešimas, kinetinis šeimos piešinys (K-F-D), religingumas, tarpasmeniniai santykiai.*

Įvadas

Edukologinių tyrimų paskirtis – įvardyti ir atskleisti naujus ugdymo reiškinius, jų fenomenalumą, tobulinti esamą ir kurti naują ugdomųjų sąveikų tikrovę, nėra lengvai įgyvendinama. Ugdomojo proceso dalyvis žmogus, T. Akviniečio (Aquinas, 2008) vadinamas pačiu sudėtingiausiu esiniu, ir ugdomosios sąveikos daugiaplaniškumas apsunkina edukologinio tyrimo centre esančių ugdymo reiškinių atskleidimą. B. Bitinas siūlo šią problemą spręsti naudojantis edukologinių tyrimų metodologine įvairove (Bitinas, 2000, p. 21). Viena jų – edukologinėje tyrimų realybėje popula-

Abstract

The article describes projective personality research methods and specifically, creative drawing methods and practical aspects of their application in educological researches. Projective methods, discovered by psychology practitioners and widely applied in diagnostic researches, are becoming increasingly popular among researchers of education studies due to a more subtle approach and as supplementing materials of researches employing usual methods (pedagogical observation, interview, etc.) and as providing ideas for improvement of the existing reality and creation of the new one.

Key words: *projective methods, creative drawing, kinetic family drawing (K-F-D), religiousness, interpersonal relations.*

Introduction

The purpose of educological researches – to name and disclose new educational phenomena, their phenomenality, improve the existing and create new reality of educational interactions – is not easy to implement. The participant of the educational process is the man, which by T. Aquinas (2008) is referred to as the most complex entity, and manifold educational interactions aggravate disclosure of educational phenomena. B. Bitinas proposes to solve this problem using the methodological diversity of educological researches (Bitinas,

rėjantys vizualiniai metodai, kilę iš psichologiniuose tyrimuose, visų pirma klinikinėje diagnostikoje, taikomų projekcinių asmenybės tyrimo metodų.

Projekcinių vaiko tyrimo metodų atsiradimas psichologijoje siejamas su trečiuoju (Chandler, 2003, p. 51) ar net antruoju (Knoff, 2003, p. 91) XX a. dešimtmečiu. Vienas pirmųjų minimas H. Rorschach, kuris, pateikęs 10 rašalo dėmių, prašydavo išsakyti asociacijas ir interpretacijas (Gailienė, 1989; Pikūnas, 2000). Klinikinėje praktikoje tuo pat metu pradėtas taikyti teminės apercepcijos metodas (TAT – the Thematic Apperception Test), sietinas su H. Murray vardu. F. Goodenough pirmasis pasiūlė vaiko intelekto brandumą vertinti pasitelkus asmens piešinį (Chandler, 2003, p. 51–52).

Projekciniai metodai psichologijoje remiasi dviem mechanizmais: žmogaus siekiu interpretuoti pasaulį remiantis savo patirtimi (Chandler, 2003, p. 53) ir apsaugos (Dupree, Prevatt, 2003, p. 66; Chandler, 2003, p. 53). Siekis interpretuoti pasaulį remiantis patirtimi daro įtaką visam suvokimui, todėl „bet koks žmogaus gaminyš, nuo kasdieniškiausio iki meniškiausio, atspindi dalį asmeniškumo“ (Chandler, 2003, p. 53). Bet kokia žmogaus kūrybinė veikla: piešinys, eilėraštis, šokis, fotografija, lego kubelių statinys, siuvinys ir kt. perteikia autoriaus požiūrį į pasaulį bei tai, kaip jame jaučiasi, arba, esant neigiamai patirtčiai – kokią pasaulį ir savo vietą jame norėtų matyti. Antrasis elementas iš dalies susijęs su natūraliu saugumo poreikiu, apsaugojimo funkcija. Kurdamas geresnį pasaulį ir į jį projektuodamas savo mintis, poreikius, vaikas išlaiko viltį ir taip apsaugo nuo gniuždančios realybės. Panašiu principu remiamasi, kai svarbu apsaugoti nuo savo minčių ar jausmų. Projekcija suteikia galimybę priskirti savo mintis ir veiksmus kam nors kitam (Chandler, 2003, p. 53).

Projekcinį metodą kaip apsaugos mechanizmą J. L. Dupree ir F. Prevatt aptaria remdamiesi S. Freudo psichoanalizės teorija: „projekcija

2000, p. 21). One of them is visual methods that are becoming popular in the reality of educological researches, originating from projective personality research methods.

Appearance of projective child research methods in psychology pertains to the third (Chandler, 2003, p. 51) or even second (Knoff, 2003, p. 91) decade of the 20 c. H. Rorschach would ask to impart associations and interpretations of 10 ink stains (Gailienė, 1989; Pikūnas, 2000). At the same time in clinical practice the Thematic Apperception Test, to be related to Murray's name, was started to be applied. F. Goodenough was the first who proposed to assess maturity of the child's intelligence by means of the person's drawing (Chandler, 2003, p. 51 – 52).

Projective methods in psychology are based on two mechanisms: the man's endeavour to interpret the world on the basis of his/her experience (Chandler, 2003, p. 53) and security (Dupree, Prevatt, 2003, p. 66; Chandler, 2003, p. 53). The objective to interpret the world based on experience influences the whole perception, that is why any product of the man, ranging from the most daily one to the most artistic, reflects part of what is personal (Chandler, 2003, p. 53). Any artistic activity of the man – a drawing, a poem, a dance, a photography, a Lego structure, a sewing, etc. – conveys the author's view to the world and how he/she feels in it or, in case of a negative experience, what world and his/her place in it he/she would like to see. The second element is partially related to the natural need of security, the function of protection. Creating a better world and projecting his/her thoughts and needs into it, the child holds hope and this way protects himself/herself from the frustrating reality. Similar principle is applied when it is important to protect oneself from one's own ideas or feelings.

J. L. Dupree and F. Prevatt discuss projective methods as a protective mechanism, based on Freud's psychoanalytic theory: projection is a protective mechanism, in which ideas or

yra apsaugos mechanizmas, kuriame nerimą keliančios mintys ar jausmai yra perkeltami ar priskiriami išoriniams įvykiams ar individams“ (Dupree, Prevatt, 2003, p. 66). Taigi, analizuodami kūrybinius gaminius, galime pažūrėti į pasaulį vaiko akimis bei pastebėti, kas labiausiai jį neramina. Projekciniai metodai padeda vaikams išreikšti save, nes, „net įvaldę kalbą vaikai nepajėgia išreikšti savo jausmų tiesiogiai žodžiais ir dažnai griebiasi primityvesnės - motorinės išraiškos“, kaip kad suaugusieji – metaforinės kalbos (Chandler, 2003, p. 54).

Tyrimo tikslas – atskleisti projekcinio – kūrybinio piešimo – metodo taikymo edukaciniuose tyrimuose galimybes, vertę, ypatumus.

Uždaviniai: analizuoti kūrybinio piešimo taikymo edukaciniuose tyrimuose prasmę, specifiškumą, taikymo metodologiją; aptarti kūrybinio piešimo taikymo praktinius aspektus; išryškinti kinetinio šeimos piešimo ir galimų jo atmainų taikymo tiriant katalikišką auklėjimą šeimynoje teikiamas galimybes.

Metodai: teorinė analizė, projekciniai kūrybinio piešimo metodai ir jų taikymo analizė.

Iš L. A. Chandler (2003) nurodomų trijų projekcinių metodų tipų (kūrybinio piešimo, padedančio atskleisti savęs įvaizdį, tarpasmeninius santykius, bendrą supratimo lygį; teminės apėrcijos metodo, kurį taikant išreiškiamas pagrindinis nerimas, motyvacija, poreikiai ir jaučiama grėsmė, įtakingų kitų suvokimas; Rorschach metodo, naudojamo siekiant nustatyti suvokimo – pažinimo aspektą, pažinimo stilių, elgesio tendencijas, psichodinaminis aspektus) pasirinktas pirmasis – kūrybinio piešimo – metodas leidžia „atskleisti daugybę žmogaus psichologinių ypatybių“, perteikti tarpasmeninius santykius (Бенгеп, 2007, p. 5).

Kūrybinis piešimas edukaciniuose tyrimuose

Psichologinės ypatybės, konkrečiai – psichinio gyvenimo apraiškų ir dėsnigumų (teorinės ir praktinės veiklos, asmenybės taps-

feelings arousing concern are transferred or attributed to external events or individuals (Dupree, Prevatt, 2003, p. 66). This way, analysing creative products, we can have a look at the word in the child's eyes and notice what worries him/her most. Thus, projective methods help children to express themselves because “even having mastered the language, children are not able to express their feelings directly by words and often take up a more primitive, motoric expression, like adults use metaphorical language (Chandler, 2003, p. 54).

Research aim: to disclose possibilities, value and peculiarities of application of the projective-creative drawing method in educational researches.

Objectives: to analyse the meaning, specificity and application methodology of creative drawing in educational researches; to discuss practical aspects of application of the creative drawing; to highlight possibilities of applying kinetic family drawing and its possible varieties, exploring Catholic education in the foster family.

Methods: theoretical analysis, projective creative drawing methods and analysis of their application.

Out of three types of projective methods indicated by L. A. Chandler (2003) (creative drawing; the thematic apperception method, and Rorschach method) the method of creative drawing was chosen, enabling to disclose an abundance of the man's psychological peculiarities, convey interpersonal relations (Venger, 2007, p. 5).

Creative Drawing in Educational Researches

According to L. Jovaiša, psychological peculiarities, specifically the analysis of manifestations and regularities of mental life enable to explore and manage the pedagogical process (Jovaiša, 2007, p. 240) because mental processes are the ones that determine “the learner's personality development in the

mo, gyvenimo visuomenėje) analizė, anot L. Jovaišos, įgalina tirti ir valdyti pedagoginį procesą (Jovaiša, 2007, p. 240), nes psichiniai procesai yra tai, kas lemia „ugdytinio asmenybės raidą socialiai pageidautina kryptimi“ (Bitinas, 2006, p. 48). Todėl projekciniai metodai, padedantys atskleisti psichologines ypatybes, vis dažniau domina edukologijos mokslo atstovus, yra taikomi edukaciniuose tyrimuose. Vizualinė medžiaga, taip pat ir kūrybinis piešimas, pripažįstama kaip viena svarbių, pagrindinius duomenis papildančių, mokslinių duomenų šaltinių (Eisner, 2008; Pedersen, Finson, 2009; Kearney, 2009).

Tiek psichologijos, tiek edukologijos mokslų atstovams kūrybinio piešimo metodas patrauklus tuo, kad piešimas:

- „sudaro palankias sąlygas užmegzti gerą emocinį kontaktą su tiriamuoju“ (Chomentauskas, 1983, p. 7), edukacinių tyrimų metu – su informantu. Geras emocinis kontaktas didžiąja dalimi lemia tyrimo sėkmę. Ypač svarbus emocinis kontaktas su mažamečiais informantais, nes, nesuprasdami tyrimo svarbos, vaikai paprastai vadovaujasi patinka / nepatinka, noriu / nenoriu / privalau, smagu / nuobodu arba gerai nuteikia / gąsdina logika;
- yra priimamas kaip natūrali, įprasta veikla (Chandler, 2003), nes „kiekvienas žmogus turi kokią nors piešimo patirtį“ (Бенгер, 2007, p. 5). Suaugusieji ar vyresnio amžiaus vaikai gali drovėtis savo dailės sugebėjimų arba, rečiau, nerimauti, kad piešinys gali daugiau atskleisti, nei jie norėtų. Nors dažnai pastarąjį nerimo jausmą nugali smalsumas, nes piešimas daugiau priimamas kaip žaidimas nei informacijos teikimas. O mažesnieji daug labiau kuklinasi, nerimauja (kas gali lemti visišką ar dalinį užsisklendimą) kalbėdami. Interviu ar net paprastas pokalbis jiems gali pasirodyti kaip klausinėjimas, tardymas, keliantis nesaugumo jausmą;
- gali būti taikytinas įvairaus amžiaus, išsilavinimo, intelektinių gabumų, socialinio

socialiai desirable direction” (Bitinas, 2006, p. 48). Therefore, projective methods, helping to disclose psychological peculiarities, progressively interest the representatives of the science of education studies and are applied in educational researches. Visual materials, also creative drawing are acknowledged as one of the important scientific data sources, supplementing main data (Eisner, 2008; Pedersen, Finson, 2009; Kearney, 2009).

Both representatives of psychology and education studies find the creative drawing method attractive because drawing:

- “creates favourable conditions to make a good emotional contact with the surveyed person” (Chomentauskas, 1983, p. 7) and during educational researches, with the informant. Emotional contact with preteen informants is particularly important because children who do not understand the importance of the research usually follow the logic like/dislike, want/do not want/have to, it is fun/it is boring or biases positively/scares.
- is acceptable as a natural, usual activity (Chandler, 2003) because “every person has a certain drawing experience” (Vengeris, 2007, p. 5). Adults or senior age children can feel embarrassed about their art abilities or rarer be worried that the drawing can disclose more than they would like. Although the latter feeling of worry is often overcome by inquisitiveness because drawing is more accepted as a game rather than as provision of information. Meanwhile younger children are much more modest, worried while speaking. An interview or even a simple talk can seem to them as questioning, arousing the feeling of insecurity.
- can be applicable to people of various ages, education, intellectual abilities, social openness/reticence. Verbal expression, particularly of feelings, attitudes, even opinion can be poor and inaccurate due to young age, introverted character, dyslexia

atvirumo / uždarumo žmonėms. Verbalinė, ypač jausmų, nuostatų, netgi nuomonės, išraiška gali būti skurdi ir netiksli dėl mažo amžiaus, introvertiško charakterio, disleksijos ar patirties stokos. Kūrybinis piešimas padeda išvengti tokių nesklaidumų.

Vis dėlto projekcinių, konkrečiai – kūrybinio piešimo metodo, taikymas edukologijoje skiriasi (turėtų skirtis) nuo jo naudojimo psichologiniuose diagnostiniuose tyrimuose dėl skirtingo tyrimo objekto ir tikslo. Psichologiniuose tyrimuose svarbi yra diagnostika – esamos padėties nustatymas ir įvardijimas. Todėl psichologiniuose tyrimuose svarbu tiksliai užfiksuoti visus piešimo niuansus, padėsiančius atlikti išsamią analizę. Taigi, yra sukurti tam tikri kriterijai arba klausimai, į kuriuos atsakius, remiantis piešimo bei piešinio detalių atitikimu ar neatitikimu kriterijams, diagnozuojamas vaiko intelektas, emocinė būseną ar psichikos sutrikimai. Tuo piešinio testas psichologijoje artėja prie kiekybinio metodo, tyrimo rezultatus išreiškiančio statistiniais skaičiais, apskaičiuojančio procentiniais santykiais, nustatančio diagnostines reikšmes. Tik čia skaičiai žymi ne dažnumą, o didesnę ar mažesnę nukrypimą nuo nustatytos normos. Tiesa, negalima nepaminti, jog siekiama daugiau dėmesio kreipti ne į statistinius metodikos aspektus, o į kokybinę duomenų analizę (Gailienė, 1989, p. 6).

Edukologiniai tyrimai, analizuodami ugdomąją sąveiką, daugiau orientuojasi ne į diagnostiką, o į psichinio gyvenimo apraiškas, dėsningumus, procesus (Bitinas, 2006; Jovaiša, 2007). Todėl, mūsų nuomone, nėra būtina išsami diagnostinė kūrybinio piešinio bei piešimo proceso analizė. Tikslus edukologinio tyrimo objekto bei tikslo suformulavimas turėtų padėti nuspręsti, kurie piešinio analizės aspektai yra svarbiausi, kurie – nebūtini. Edukologinio projekcinio tyrimo analizės tikslas turėtų būti ne tam tikros diagnozės nustatymas, galintis nejučia vesti link tam tikrų antihumaniškų prielaidų ar etikečių taikymo, o apraiškų,

or lack of experience. Creative drawing helps to avoid such problems.

Anyway application of projective, concretely, creative drawing method in education studies differs (should differ) from its usage in psychological diagnostic researches due to different research subject and aim. In psychological researches diagnostics is important. Therefore, in psychological researches it is important to accurately record all nuances of drawing, which will help to perform an exhaustive analysis. Thus, based on answers to certain criteria or questions and on their correspondence/discrepancy to details of drawing or the drawing, the child's intelligence, emotional status or mental disorders are diagnosed. By this the drawing test in psychology approaches the quantitative method, expressing research results in statistical numbers, calculating percentages, identifying diagnostic values. But here numbers denote not only frequency but bigger or smaller deviation from the established norm. Sure, it must be mentioned that it is sought to pay more attention not to statistical aspects of methods but to the qualitative analysis of data (Gailienė, 1989, P. 6).

Analysing educational interaction, educological researches are more oriented not to diagnostics but to manifestations, regularities and processes of mental life (Bitinas, 2006; Jovaiša, 2007). Therefore, in our opinion, a complete, exhaustive diagnostic analysis of the creative drawing and the process of drawing are not necessary. Accurate formulation of the subject and aim of the educological research should help to decide which aspects of the analysis of drawing are most important and which are not necessary. The projective research in education studies should not aim to identify a certain diagnosis, which can insensibly lead to application of certain antihuman prerequisites or labels, but to discuss manifestations, regularities, processes, helping to disclose the phenomenon and

dėsningumą, procesų aptarimas, padedantis atskleisti ugdomosios sąveikos reiškinių ir ypatybes.

Piešinio tyrimo aspektų pasirinkimas reikalauja, kad edukologas būtų gerai susipažinęs su psichologinio piešinio tyrimo metodologija, žinotų pagrindinius dėsningumus, nes „Piešdamas vaikas nesistengia pavaizduoti daiktą tokį, kaip jis atrodo, o vaizduoja idėją, vidinį modelį (Дилео, 2007, p. 12). Piešinio analizę siūlytume pradėti nuo formalių, bendrų ir specifinių aspektų išskyrimo:

- Formaliems piešinio aspektams priklauso tokie elementai kaip dydis ir vieta, linijų kokybė ir pieštuko paspaudimų skaičius, trynimai, iškraipymai ir praleidimai, perdėtas pabrėžimas ar neįprastas detalių naudojimas (Chandler, 2003, p. 57).
- Bendrais elementais piešiniuose perteikiama tam tikra simbolinė reikšmė, būdinga daugumai piešiančiųjų. Jų aiškinimas universalus. Pavyzdžiui, šviesos – saulė ar elektros – šviestuvus šaltinio vaizdai liudija, kad vaikas jaučia psichologinį šilumos ir meilės trūkumą (Knoff, 2003, p. 95). Saulė, nupiešta kairėje lapo pusėje, rodo ryšį su motina, dešinėje – ryšį su tėvu, per vidurį – patį vaiką (Bedard, 2009, p. 55).
- Specifiniai aspektai yra saviti, būdingi tik konkrečiam asmeniui ar tam tikrai žmonių grupei, pavyzdžiui, žmonėms, turintiems polinkį į agresyvumą (Aggression and Depression Assessed Through Art, 2005). Dažnai specifiniai aspektai liudija tam tikrą psichologinį diskomfortą. Pavyzdžiui, vaikas, kuris auga palankiomis sąlygomis, labiau domisi išoriniu pasauliu, paprašytas nupiešti asmenį, piešia jam reikšmingą žmogų; apimtas nerimo ir rūpesčių vaikas yra daugiau įsigilinęs į save ir linkęs piešti savo paveikslą (Chandler, 2003, p. 58). Dėl savo išskirtinumo specifiniai aspektai turėtų būti interpretuojami labai atsargiai (Knoff, 2003, p. 95, 96).

Formalūs, bendri ir ypač specifiniai aspektai

peculiarities of the educational interaction.

We would propose to start the analysis of the drawing by distinguishing formal, general and specific aspects:

- Such elements as size and place, quality of lines, the number of times of pressing the pencil, rubbings, distortions and omissions, excessive emphasis or unusual usage of details make up formal aspects of the drawing (Chandler, 2003, p. 57).
- General elements in drawings convey certain symbolic meaning that is characteristic to the majority of drawers. Their explanation is universal, e.g., the views of the source of light (the sun) or electricity (the illuminator) witness that the child feels a psychological lack of warmth and love (Knoff, 2003, p. 95). The sun drawn on the left side of the sheet shows mother-child relation, on the right, father-child relation, in the middle, it shows the very child (Bedard, 2009, p. 55).
- Specific aspects are peculiar, characteristic to a concrete person or a certain group of people, e.g., people who are inclined to aggressiveness (Aggression and Depression Assessed through Art, 2005). Often specific aspects witness certain psychological discomfort, e.g., the child which is growing in favourable conditions is more interested in the external world and, being asked to draw a person, draws the person that is significant for him/her, while the child which is concerned and worried sees into himself/herself and is more inclined to draw his/her own picture (Chandler, 2003, p. 58). Due to their exceptionality specific aspects should be interpreted very carefully (Knoff, 2003, p. 95, 96).

Formal, general and particularly specific aspects in the drawing require particular carefulness and sensitivity from the interpreter. Double function of projection – the psychological endeavour to attribute inner

piešinyje reikalauja iš interpretatoriaus ypatingo atsargumo ir jautrumo. Dviguba projekcijos funkcija – psichologinis siekis vidines savybes priskirti išoriniam pasauliui (eksternalizacija) ir apsisaugojimas – teikia galimybes, kaip jau minėjome, atskleisti bei įvardyti vaiko jausmų pasaulį. Kartu tos pačios funkcijos bei egocentriška (pasaulis sukasi aplink „aš“ padėdamas arba kenkdamas) vaiko pasaulėžiūra gali sukurti problemų interpretuojant projekcinę medžiagą (Chandler, 2003). Eksternalizuodamas ar siekdamas apsisaugoti informantas gali vaizduoti tokią realybę, kokią nori matyti, o ne tokią, kokia ji iš tiesų yra. H. M. Knoff pažymi, kad vienas šalia kito džiaugsmingai švenčiančius gimtadienį šeimos narius nupiešęs vaikas gali būti ir iš smurtą kenčiančios šeimos. Tokiu atveju piešinyje vaikas naudoja apsisaugojimo mechanizmą, nenorėdamas pripažinti realybės ir taip spręsdamas nerimą keliančią situaciją (Knoff, 2003, p. 95). Todėl psichologijoje yra bendras susitarimas: piešinių naudojimas geresniam vaiko pažinimui yra derinamas su kitais instrumentais ir „niekada nerekomenduotinas asmens įvertinimui kaip vienintelis metodas“ (Chandler, 2003, p. 57). Edukaciniuose tyrimuose, anot S. Merriam, vizualių ir žodinių šaltinių integracija, būdama naudinga trianguliacijos forma, suteikia didesnę duomenų analizės patikimumą (Merriam, 1998; Eisner, 2008). Patikimumui pasiekti svarbūs ir piešinių analizę papildantys, konkretinantys tyrėjo veiksmai:

- Anot K. Kearney, psichologo ar kito tyrėjo interpretacija gali būti klaidinga, todėl, naudojant piešinius ne klinikinei diagnostikai, o moksliniams tyrimams, svarbesnė paties informanto interpretacija (Kearney, 2009, p. 54). Vertėtų su piešinio autoriumi aptarti jo piešinį, pasiteirauti, ką jis nupiešė, ką jam reiškia viena ar kita detalė, su koku jausmu ji susijusi. Jei reikia, pagrindinis piešinys gali būti papildomas „aiškinamaisiais“ piešiniais. Pavyzdžiui, paprašius nupiešti gerą ir blogą, besidžiaugiantį

features to the external world (externalisation) and protection – provide possibilities to disclose and name the world of the child’s feelings. At the same time the same functions and the child’s egocentric worldview (the world goes round “me” helping or harming) can create problems interpreting projective materials (Chandler, 2003). Externalizing or seeking to protect oneself, the informant can depict such reality which he/she wants to see and not the real reality. H. M. Knoff notes that the child who has drawn family members who are joyfully celebrating a birthday can come from a family suffering violence. In such case in the drawing the child uses the protection mechanism: he/she does not want to acknowledge the reality and this way solves the situation that arouses anxiety for him/her (Knoff, 2003, p. 95). Therefore, there is a general agreement in psychology: usage of drawings for better cognisance of the child is combined with other instruments and “is never recommended for the person’s assessment as the only method” (Chandler, 2003, p. 57). In educational researches, according to S. Merriam, integration of visual and verbal sources, being a useful form of triangulation, provides with a bigger reliability of data analysis (Merriam, 1998; Eisner, 2008). To achieve reliability the researcher’s actions that supplement and specify the analysis of drawings are important:

- According to K. Kearney, a psychologist’s or another researcher’s interpretation can be wrong, that is why, using drawings not for clinical diagnostics but for scientific researches, the very respondent’s interpretation is more important (Kearney, 2009, p. 54). It would be worth discussing the drawing with the author of the drawing. If necessary, the main drawing can be supplemented by “explanatory” drawings. For example, having asked to draw a good and a bad, a rejoicing and a sad person, the details of the man’s figure can be disclosed

ir nuliūdusį žmogų, gali ryškiau atsiskleisti pagrindinio piešinio žmogaus figūros detalės.

- Kai kurias piešinių detales rekomenduotina aptarti su informantų artimaisiais: tėvais, globėjais, vaikais, broliais, seserimis, auklėtojais. Tai padeda surinkti papildomos vertingos informacijos, tiksliau interpretuoti patį piešinį.
- Svarbu atsižvelgti į pasitaikiusias vienas ar panašias piešinių detales tos pačios šeimos narių piešiniuose, ieškoti paaiškinimo.

Iš įvairių kūrybinio piešimo technikų, anot L. A. Chandler (2003), žinomiausios:

„Namas-Medis-Asmuo“ (H-T-P, House-Tree-Person), pradininkas J. N. Buck. Namo piešinys išreiškia asociacijas, siejamas su namų gyvenimu ir šeimos situacija (Chandler, 2003, p. 57), taip pat gali atskleisti vaiko praeitį, dabartį, ateities lūkesčius (Knoff, 2003, p. 95). Medžio ir asmens piešiniai atskleidžia savęs sampratą ir savęs vaizdinį; medis – sąsamoninę savęs sampratą, asmuo – sąsmoningą savęs sampratą;

Žmogaus figūros piešimas (Human Figure Drawing), pradininkas K. Machover. Tai savęs, idealaus savęs ar svarbaus kito žmogaus piešimas (Knoff, 2003, p. 95);

Nupiešk-šeimą (Draw-A-Family), pradininkas W. C. Hulse;

Kinetinis šeimos piešinys (K-F-D, Kinetic Family Drawing), pradininkai R. C. Burns ir S. H. Kaufman. Šio tipo piešiniai analizuojami atkreipiant dėmesį į veiksmą, stilių ir simbolius. Jie padeda įvertinti vaiko savęs sampratą ir tarpasmeninių santykių suvokimą (Chandler, 2003, p. 57).

Kūrybinio piešinio taikymo praktiniai aspektai

Šeimos tyrimams paprastai naudojami interviu ir pedagoginio stebėjimo metodai. Šiuos papildyti, išvelgti sunkiau matomus aspektus gali padėti Kinetinis šeimos piešinys, kuris at-

more distinctly.

- It is recommended to discuss certain details of drawings with respondents' close persons: parents, foster parents, children, brothers, sisters, educators.
- It is important to consider the same or similar details of the drawings in the drawings of members of the same family, look for explanation.

According to L. E. Chandler (2003), the best known drawing techniques are:

“House-Tree-Person”, H-T-P, the author is J. N. Buck. The drawing of the house expresses associations, it is related to home life and family situation (Chandler, 2003, p. 57); besides, it can disclose the past, the present and future expectations of the child (Knoff, 2003, p. 95). The drawings of the tree and the person disclose self-conception and self-image. The tree discloses the subconscious self-conception, and the person, the conscious self-conception.

Human Figure Drawing, the author is K. Machover. This is a drawing of oneself, the ideal self or another significant person (Knoff, 2003, p. 95);

Draw-A-Family, the author is W. C. Hulse.

Kinetic Family Drawing, K-F-D, the authors are R. C. Burns and S. H. Kaufman. Drawings of this type are analysed focusing on action, style and symbols. They help to evaluate the child's self-concept and perception of interpersonal relations (Chandler, 2003, p. 57).

Practical Aspects of Applying Creative Drawing

To disclose the family, usually interview and pedagogical observation methods are used. Aspects that are more difficult to notice can be supplemented, envisaged by the kinetic family drawing, which discloses “the attitude to the family in general and to separate family members” (Vengeris, 2007, p. 8), and also helps to cognise and understand the very

skleidžia „požiūrį į šeimą apskritai ir į atskirus šeimos narius“ (Vengeris, 2007, p. 8), taip pat padeda pažinti bei suprasti patį vaiką, ypač jei jis yra dėl ko nors sunerimęs (Burns, Kaufman, 1972).

Mūsų tyrime tam tikros piešinių detalės padėjo atskleisti, kokį poveikį vaikui turi suaugusiųjų posakiai, veiksmai, elgsena. Gilinimasis į piešinius padėjo tyrimo metu ir vėliau, analizuojant duomenis, atidžiau išsiklausti, pastebėti, atkreipti dėmesį į tai, kas atrodė nereikšminga.

Pavyzdžiui, atkreipėme dėmesį, kad vienos mergaitės piešinyje „Aš ir Dievas“ nupiešti žaibai, nors pats piešinys buvo nuspalvintas šviesiomis spalvomis, veidai – besišypsantys. Mergaitė, apibūdindama piešinio nuotaiką, sakė, kad ji ir Dievas džiaugiasi. Paklausta, ar informantei patinka žaibai, atsakė, jog labai jų bijanti. Tai paskatino atkreipti dėmesį į globėjos pasakymą, kai ši priekaištauja vaikams, atsisakantiems lankytis šv. Mišiose: „Aš tai, vaikai, kaip nors, man Dievas padės, bet ką jūs darysit?“. Spėjame, kad dėl to, nors iš esmės mergaitės susidarytas Dievo vaizdinys yra teigiamas, dieviškoji realybė turi ir grėsmės elementų. Manome, mergaitė bijo, jog, neatlikusi tam tikrų veiksmų, ateityje gali būti Dievo nubausta. Piešinio analizė padėjo kitaip, giliau interpretuoti globėjos perduodamą santykio su Dievu vaizdinį.

Taigi vizualūs tyrimo duomenys gali atskleisti tai, kas buvo praleista stebėjimo metu (Hyle, 2009, p. 169). Piešinių analizė padėjo patvirtinti ar pagilinti kai kurių interviu bei stebėjimo metu gautų duomenų reikšmę.

Tyrimu siekėme apibūdinti katalikišką auklėjimą šeimynoje, atskleidžiant pagrindinius principus ir realizavimo patirtį. Edukacinis, taip pat ir auklėjimo, veiksmingumas geriausiai įvertinamas atsižvelgus į šeimos (mūsų atveju – šeimynos) situaciją (Carlson, 2003, p. 473). Įžvelgti ir aptarti šeimynos vidinę sandarą, jos psichologinį mikroklimatą padėjo kinetinio šeimos piešinio metodas, ku-

child, particularly if the child is worried about something (Burns, Kaufman, 1972).

In our research certain details of drawings helped to disclose what effect adults' statements, actions and behaviour have on the child. During the research and later, analysing the data, going deep into drawings helped to listen more carefully, notice and pay attention to details that seemed insignificant.

For example, we pointed out that one girl's drawing "Me and God" contains lightning although the very drawing was drawn in light colours, the faces were smiling. Describing the mood of the drawing, the girl said that she and God were rejoicing. Having asked if the respondent liked lightning, she answered that she was very much afraid of it. This encouraged to pay attention to the foster mother's saying when she reproaches children who refuse to go to Mass: "I will get along somehow, God will help me, but what will you do?" We guess that this is the reason why the divine reality has threatening elements, although the created image of God is positive. We think that the girl is afraid that, having not done certain actions, she can be punished in the future by God. The analysis of the drawing helped to perform different, deeper interpretation of the image of relation with God conveyed by the foster-mother.

Thus visual research data can disclose what was missed during observation (Hyle, 2009, p. 169). The analysis of drawings helped to confirm or deepen the meaning of data obtained during certain interviews or observations.

The research aimed to describe Catholic upbringing in the foster family, disclosing main principles and experience of implementation. Productiveness of education and upbringing is best assessed considering the family situation (in our case the foster family) (Carlson, 2003, p. 473). The kinetic family drawing method helped to envisage and discuss inner composition of the foster family, its psychological microclimate, disclosing "the

ris atskleidžia „požiūrį į šeimą apskritai ir į atskirus šeimos narius“ (Венгер, 2007, p. 8), taip pat padeda pažinti bei suprasti patį vaiką (Burns, Kaufman, 1972). Katalikiško auklėjimo fenomeną konkrečios šeimynos aplinkoje apibūdinti galėjome pasitelkę „Aš ir Dievas“ piešinius.

Atlikdami ir interpretuodami piešinių testus rėmėmės R. C. Burns, S. H. Kaufman (1972), G. Chomentausko (1983), A. Vengerio (2002), D. Dileo (Дилео, 2007) rekomendacijomis. Atsižvelgėme į tai, jog vaikų piešiniai priklauso nuo tuometinės nuotaikos, psichologinės būsenos. Todėl, siekdami sukurti jaukią atmosferą, palankią, pozityvią nuotaiką, prieš piešimą su vaikais žaidėme stalo žaidimus. Bendra maloni veikla taip pat paskatino vaikus bendradarbiauti. Jie su malonumu sutiko nupiešti prašomus piešinius.

Kiekvienam buvo duotas baltas piešimo lapas, kuris priešais tiriamąjį padėtas horizontaliai, taip pat 18 spalvotų pieštukų rinkinys, paprastas pieštukas ir trintukas.

Kinetinis šeimos piešinys. Atlikdami K-F-D testą paprašėme: „Nupiešk šiame lape visą savo šeimą taip, kad kiekvienas šeimos narys ką nors veiktų.“

Interpretuoti piešinius padeda išankstinės teorinės prielaidos. Įsigilinę į šeimynų realybę, savo tyrime nusistatėme tokias:

Vaikai, turintys emocinių problemų, linkę atskirti žmones vieną nuo kito objektais, barjeriais (Burns, Kaufman, 1972, p. 6; Weinstein, cit. Chomentauskas, 1983, p. 15).

Remdamasis internatinėje ir paprastoje vidurinėje mokykloje atliktu eksperimentu G. Chomentauskas daro išvadą: „Kai vaikas jaučiasi esąs ne šeimoje, „atstumtas“, jis vengia piešti savo šeimą, taip pat save joje: piešia save, o kitų ne; piešia šeimą be savęs; iš viso nepiešia šeimos“ (Chomentauskas, 1983, p. 16). R. C. Burns, S. H. Kaufman taip pat pastebi, jog yra daug pavyzdžių, kai vaikai atsisako piešti naujus šeimos narius (Burns, Kaufman, 1972, p. 30). Į šeimynas patekusius vaikus veikia keli faktoriai:

attitude towards the family in general and towards separate family members” (Vengeris, 2007, p. 8) and also helping to cognise and understand the very child (Burns, Kaufman, 1972). The phenomenon of Catholic upbringing in the environment of the concrete family could be explained by means of drawing “Me and God”.

Testing and interpreting drawings, we considered that children’s drawings depend on the then mood and psychological state. Therefore, seeking to create a cosy atmosphere, favourable and positive mood, before drawing we played board games with children. Joint pleasant activities also encouraged children to cooperate. They agreed to draw requested drawings with pleasure.

Each of them was given a white sheet of paper, which was put in front of the respondent horizontally. Children were given a pencil set of 18 colours, a simple pencil and a rubber.

Kinetic family drawing. Conducting the K-F-D test, we asked: “Draw all your family on this sheet so that every family member will be doing something”.

Interpretation of drawings is facilitated by advance theoretical prerequisites. Having gone deep into the reality of foster families, we identified the following prerequisites in our research:

Children with emotional problems are prone to separate people from each other by objects, barriers (Burns, Kaufman, 1972, p. 6; Weinstein, qtd. in Chomentauskas, 1983, p. 15).

Based on the experiment conducted in the boarding school and comprehensive school, G. Chomentauskas concludes: “When the child feels being not in the family, “rejected”, he/she avoids to draw his/her family and himself/herself in it: he/she draws himself/herself but does not draw others; draws a family without himself/herself, does not draw a family at all” (Chomentauskas, 1983, p. 16). Children who fell to appear in foster families are influenced by several factors:

- Jie yra atstumti savo tikrųjų tėvų;
- Jų genetiniai broliai ir seserys buvo ar tebėra išblaškyti (augo skirtingose globos institucijose, buvo/tebėra įvaikinti skirtingose šeimose ir kt.);
- Šeimyną sudaro po keletą skirtingų šeimų vaikų, turinčių skirtingą priešistorę;
- Vaikai šeimynoje dažniau ar rečiau keičiasi (vietoj užaugusių ir išėjusių gyventi savarankiškai ateina nauji).
- Šie faktoriai turėtų lemti kitokią nei įprastos šeimos piešinio struktūrą, kuri turi būti atitinkamai interpretuojama.

Saulės piešimas galės rodyti aktualų meilės ir šilumos poreikį (Burns, Kaufman, 1972, p. 264; Chomentauskas, 1983, p. 17). Kūdikystėje meilės nepatyrę vaikai (tokių dauguma), kad ir gyvendami šeimynoje, gali visą gyvenimą jausti meilės ir šilumos stygių. Tai leistų spėti, kad daugumoje šeimynos vaikų piešinių turėtų būti saulė.

Pagrindą dažnai piešias tas vaikas, kuris jaučia, kad stresas ir nepastovumas būdingi jo šeimai (Burns, Kaufman, 1972, p. 136; Chomentauskas, 1983, p. 17). Šeimynoje vaikai vaduojasi iš neigiamos, juos žalojusios patirties. Nemažai vaikų turi emocinių ir elgesio sutrikimų. Tad stresas ir nepastovumas iš ties būdingas. Ypač į šeimyną atėjus naujiems vaikams.

Vaikas, piešdamas šeimą, dažnai remiasi „malonumo“ principu – siekia pavaizduoti jam malonias gyvenimo šeimoje akimirkas (Chomentauskas, 1983, p. 18).

Piešinių „Mano šeima“ interpretacija atskleidė du ryškiausius elementus: visi globotiniai piešė šeimyną (tai leidžia spręsti, jog savo šeima globotiniai įvardija ne prigimtine šeima, kurios neteko, o naują šeimą šeimynoje), tik dalis vaikų piešė visus savo šeimynos narius. Tai patvirtina remiantis G. Chomentausko (1983) tyrimų interpretacija darytą prielaidą, jog šeimynos vaikų K-F-D (kinetinis šeimos piešinys) turėtų skirtis nuo įprastoje, darnioje šeimoje augančio vaiko piešinio. Nepiešimas bei figūrų išdėstymas piešiniuose leido išskir-

- They are rejected by their real parents;
- Their genetic brothers and sisters were and still are in different places (grew in different care institutions, were/still are adopted in different families, etc.);
- The foster family consists of children from several different families with different prehistory;
- Children in the foster family change (grown-up children who leave the family to live on their own are replaced by new).

These factors should determine the structure of the drawing that differs from the one of the drawing of the usual family and interpretation should be correspondingly different.

Drawing of the sun could show a relevant need of love and warmth (Burns, Kaufman, 1972, p. 264; Chomentauskas, 1983, p. 17). The child who has not experienced love in infancy (the majority of them are such), even living in the foster family, can feel lack of love and warmth throughout all his/her life. This would enable to guess that the sun should dominate in the pictures of the majority of children of the foster family.

The foundation is often drawn by the child who feels that stress and instability are characteristic to his/her family (Burns, Kaufman, 1972, p. 136; Chomentauskas, 1983, p. 17). In the foster family children are trying to escape negative experiences that have been crippling them. Quite many children have emotional and behavioural disorders. Thus, stress and instability are really characteristic, particularly to newcomers of the foster family.

The child drawing the family often follows the principle of “pleasure”: seeks to depict pleasant moments of life in the family (Chomentauskas, 1983, p. 18).

The interpretation of drawings “My Family” has disclosed two most significant elements: all foster children were drawing the family (this enables to understand that family for them is not their original family which they lost but the new family); only part of children drew all

ti vieną ryškiausių šeimos vaikų piešinių bruožų – informantui svarbių ir mažiau svarbių asmenų vaizdavimą. Viena globotinė paaiškino: „šeimoje yra daug vaikų, jei su kuo nors nesutari, tai vis tiek rasi, kuris tau patiks ir galėsi su juo žaisti“ (SLGM 11).

N. Bedard (2009) mano, kad, norint išsamiai įvertinti vaikų piešinius, jų reikia turėti daug, nupieštų skirtingu metu per tam tikrą laikotarpį: „turėdami tam tikrą piešinių skaičių, mes galime būti užtikrinti, kad analizė tinkama... kelių piešinių analizė leidžia mums apibendrinti, o apibendrinimas yra tikslesnis ir, savaime aišku, veiksmingesnis“ (Bedard, 2009, p. 63). Mums piešinio „Mano šeima“ pakartojimas praėjus dvejiems metams leido suprasti, kaip vaikai, šeimyną laikydami savo šeima, priima tokį šeimai nebūdingą reiškinį, kaip nuolatinė globotinių kaita. Vargu ar tai būtų pavykę koku nors kitu metodu, tuo labiau, kad tiesioginiai klausimai apie šeimyną vaikus akivaizdžiai trikdė, buvo jiems nemalonūs. Piešiniai padėjo surinkti tyrimui svarbius duomenis, nepažeidžiant jų savigarbos bei saugumo jausmo. Piešta 2007 ir 2009 metais. 2007 m. šeimoje vyko pasikeitimai: vieni vaikai rengėsi išeiti savarankiškam gyvenimui, kiti buvo neseniai apgyvendinti šeimoje. Piešiniuose atsiskleidžia tuometinės nuotaikos bei pasikeitimai, įvykę per dvejus metus (žr. lentelę).

family members. This confirms the assumption made according to G. Chomentauskas' (1983) interpretation that the kinetic family drawing should differ from the drawing of the child growing in a usual accordant family. Non-drawing and position of figures in the drawings enable to distinguish one of the most significant features of drawings of children living in the foster family: portrayal of persons that are important and less important for the respondent. One foster child explained that *“there are many children in the foster family, if you don't get on with somebody, anyway, you'll find who you will like and play with”* (SLGM 11).

N. Bedard (2009) thinks that seeking to evaluate children's drawings exhaustively, it is necessary to have many of them, drawn at different times during a certain period, enabling us to generalise (Bedard, 2009, p. 63). The repetition of the drawing “My Family” after a two years' break enabled us to understand that children, treating the foster family as their family, accept constant change of foster children, the phenomenon that is not characteristic to the normal family. This would hardly have been disclosed following another method, moreover that direct questions about the family obviously embarrassed and were unpleasant for children. Drawing helped to collect data that were important for the research without breaching the feeling of self-respect and safety. The drawings were drawn in 2007 and 2009. In 2007, there were changes in the family. Some children were getting ready for independent life, others were recently accommodated in the foster family. The drawings disclose the then moods and changes, which took place during two years (see Table).

Lentelė. Šeimynos vaikų 2007 ir 2009 m. piešinių palyginimas
Table. Comparison of Drawings of Children in the Foster Family in 2007 and 2009

Kodas Code	Buvimo šeimynoje laikas Time of staying in the foster family	2007 m. / y.	2009 m. / y.
MKGV 7	Mėnuo 1 month	Save – mažą, viršutinėje lapo dalyje, o mamą didelę ir per visą lapą, žiūrinčią į jį. He drew himself small, at the top part of the sheet, and the mother is drawn big, occupying the whole sheet, looking at him.	Du vaikus, mamą ir save – šiek tiek atsiskyrusį. He drew two children, mother and himself, slightly apart.
MKGM 12	Mėnuo 1 month	Vienoje lapo pusėje tėtis ir berniukai, kitoje lapo pusėje – mama ir mergaitės. Jos pačios nėra, nors jos biologinis brolis, kartu prieš mėnesį patekęs į šeimyną, nupieštas. There are the father and boys on one side of the sheet, the mother and girls, on the other. She herself is not drawn, although her biological brother, who came to the foster family together one month ago, is drawn.	Visi vienoje lapo pusėje. Save taip pat nupiešė. All on one side of the sheet. She drew herself too.
OLGM 11	1 m. 2 mėn. 1 year and 2 months	Tėvai ir naujieji vaikai – vienoje lapo pusėje, informantė ir kiti vaikai – kitoje lapo pusėje. Informantė – šalia biologinės sesers. Išėinančios sesers nėra. Parents and new children on one side of the sheet, and the respondent and other children, on the other side. The respondent is next to her biological sister. The sister who is leaving is not drawn.	Visi – vienoje lapo pusėje. Save ir mamą šiek tiek atskyrus nuo kitų. Biologinė sesuo – su kitais vaikais. All on one side of the sheet. She slightly separated herself and the mother from others. The biological sister is drawn with other children.
SLGM 11	1 m. 2 mėn. 1 year and 2 months	Save atskyrusi nuo kitų šeimos narių. Iš naujų vaikų nupiešusi tik mažesnį berniuką. Išėinančios sesers nėra. She has separated herself from other family members. From new children she has drawn only the smaller boy. There is no sister who is leaving.	Informantė kartu su šeimos nariais. Ji iš vaikų arčiausiai stalo, kur jų laukia mama ir tėtis. The respondent is together with family members. From all children she is sitting closest to the table, where mum and dad are waiting for her.

Kodas Code	Buvimo šeimynoje laikas Time of staying in the foster family	2007 m. / y.	2009 m. / y.
ASGM 18	Išeinanti savarankiškai gyventi, augusi šeimynoje nuo 1 m. 6 mėn. Leaving to live on her own, having grown in the foster family since she was 1 year and 6 months	Nepiešė savęs. Atskiromis detalėmis paryškino visus savo biologinius brolius (vienas jų jau gyveno savarankiškai) ir krikšto mamą – savarankiškai gyvenančią biologinę globėjų dukterį. Nepiešė naujai atėjusių gyventi vaikų. Tik tuos, kurie augo kartu su ja. Nupiešė krikšto mamos vaikus. Psichinę negalę turintį kartu augusį globotinį nupiešė žemiau už visus. Has not drawn herself. By separate details highlighted all her biological brothers (one of them has already lived on his own) and her godmother – biological foster parents' daughter living on her own. She has not drawn the newcomers. Only the ones who grew together with her. She drew godmother's children. The foster child with the mental disability, who grew up together, was drawn lower than others.	–

Trumpa 2007 m. piešinių charakteristika. Iš-einanti savarankiškai gyventi aštuoniolikmetė nupiešė visus, gyvenusius ir augusius kartu su ja šeimynoje (tiek šeimynoje tebesančius vaikus, tiek anksčiau savarankišką gyvenimą pradėjusius suaugusiuosius, tyrimo metu ne-begyvenančius šeimynoje). Viena kartu augu-si mergina buvo informantės krikšto mama. Piešimo metu ji jau buvo sukūrusi šeimą. Pie-šinyje nupiešta ji ir abu jos vaikai. Piešinyje išryškinti biologiniai broliai ir minėta krikšto mama. Naujųjų, prieš metus ir vėliau šeim-y-noje apgyvendintų, vaikų nepiešė.

Tuo tarpu vienerius metus šeimynoje gy-venusios mergaitės nepiešė aštuoniolikmetės sesers, išeinančios savarankiškai gyventi. Me-tus šeimynoje gyvenančių seserų piešiniuose atsispindi nerimas dėl naujai atėjusių vaikų: OLG11 tėvus nupiešė su naujaisiais vai-

Short characteristic of drawings of 2007. The eighteen year old girl, who is leaving to live on her own, drew all who lived and grew up together with her in the foster family (both who still are in the foster family and those adults who started to live on their own earlier and during the research were no longer with the foster family). One girl who grew up together was the respondent's godmother. At the time of drawing she had had a family already. The drawing shows her and her both children. Both biological brothers and the said godmother are highlighted in the drawing. She did not draw newcomers, who had been accommodated in the family one year ago or later.

Meanwhile girls who have lived for one year in the foster family did not draw the 18 year old sister, who was leaving to live on her own. Drawings of sisters who have lived in the foster family for one year reflect worry

kais, save ir kitus – kitoje lapo pusėje¹, SLGM 11 save nupiešė atskirtą nuo šeimos.

Neseniai atėjusi mergaitė piešė naująją šeimą, tačiau savęs nenupiešė. Tai leidžia spręsti, jog ji dar nesijautė priklausanti šeimai. Prieš mėnesį atėjusio berniuko piešinyje atsispindi, kaip svarbu jam turėti mamą, visa kita tarsi neegzistuoja.

2009 m. piešiniai liudija, kad per dvejus metus situacija pasikeitė teigiama linkme: vien save ir mamą piešęs berniukas nupiešė ir daugiau vaikų; tie, kurie buvo „pamiršę“ save, naujame piešinyje jau nupiešė; vienus piešę vienoje lapo pusėje, kitus – antroje, po dvejų metų nupiešė kartu; buvusi piešinyje atsiskyrusi nuo visų vienuolikmetė, būdama trylikos metų, nupiešė save draugėje su visais.

Skirtingų metų piešinių gretinimas ir analizė leido pastebėti veiksnius, pagrindžiančius, kodėl ne visi šeimos nariai yra piešiami:

- amžiaus. Kuo mažesnis vaikas, tuo mažiau šeimos narių nupiešta. Ikimokyklinukui bei pirmos ar antros klasės mokiniui pernelyg sunku nupiešti visus šeimynos narius, kurių mažiausiai yra aštuoni (mažiausias šeimynos vaikų skaičius gali būti šeši). Kuo mažesnis vaikas, tuo ryškesnis žmonių skirstymas į „svarbius“ ir „mažiau svarbius“. Tik nuo dešimties metų amžiaus pradėdama suprasti, kad visi yra svarbūs;
- buvimo šeimynoje laiko. Bešeimių vaikų didžiausias troškimas yra turėti tėvus. Todėl pradėjus gyventi šeimynoje, svarbiausi asmenys joje yra tėvai (arba mama, nes dalis bešeimių vaikų bijo vyrų). Kiti vaikai dažnai priimami kaip konkurentai, todėl jie nėra piešiami. Pavyzdys – MKGV 7 piešinys, kurį berniukas nupiešė praėjus mėnesiui po apsigyvenimo šeimynoje. Palankiomis sąlygomis antrajame etape

¹ Anot R. C. Burns, S. H. Kaufman, piešimas kitoje pusėje gali simbolizuoti konfliktą (Burns, Kaufman, 1972, p. 23).

about newcomers: OLG 11 drew parents with new children, herself and others, on the other side of the sheet¹, SLGM 11 drew herself separated from the family.

The newcomer girl drew a new family but has not drawn herself. This enables to think that at the time of drawing she still did not feel being part of the family. The picture of the newcomer boy reflects how important it is for him to have a mother, everything else as it does not exist.

Drawings of 2009 witness that during two years the situation changed in the positive direction: the boy who had drawn only himself and the mother, drew more children; those who “had forgotten” themselves, in the new drawing drew themselves; those who had drawn some persons on one side of the sheet and others, on the other, after two years drew them together; the eleven year old girl who in the drawing was separated from others, drew herself together with others when she was thirteen.

Comparison and analysis of drawings drawn in different years enabled to notice factors, grounding why not all family members are drawn:

- the factor of age. The smaller the child the less number of family members are drawn. The preschooler and the pupil of the first-second form finds it difficult to draw all family members who are at least eight. The smaller the child, the more distinct people’s distribution into “important and “less important”. Only from ten years of age the child starts to understand that all are important.
- the factor of time of staying in the family. The biggest wish of children without a family is to have parents. Therefore, having started to live in the foster family, the most important persons in it are

¹ According to R. C. Burns, S. H. Kaufman, drawing on the other side can symbolise a conflict (Burns, Kaufman, 1972, p. 23).

piešiami vaikai, su kuriais geriausiai sugyvenama. Būna, jog šio etapo metu nepiešiami tėvai. Tai galima paaiškinti tuo, jog jie priskiriami „davejo-rūpintojo“ vaidmeniui ir tarsi praranda „svarbaus asmens“ reikšmę. Tai tiesiogiai susiję su deprivaciją patyrusių vaikų prieraišumo sutrikimais (Pileckaitė-Markovienė, Lazdauskas, 2007). Trečiojo etapo metu, jei jis pasiekiamas, piešiami visi šeimos nariai. Tačiau jų išdėstymas (pavyzdžiui, nupiešimas kitoje lapo pusėje) atskleidžia tą pačią „svarbus – mažiau svarbus“ poziciją;

- savivertės. Kuo mažesnė savivertė, tuo mažiau narių piešiama. Savivertės stoka skatina užsisklęsti savyje, negebama užmegzti ar palaikyti santykių, jaustis visaverčiu asmeniu, kuriančiu, stiprinančiu, nutraukiančiu santykius. Kita vertus, mažą savivertę išgyvenantis vaikas (kaip, beje, ir suaugęs) jaučiasi skriaudžiamas ir visų pirma – arčiausiai esančių žmonių;
- stabilumo šeimynoje. Tai glaudžiai susiję su saviverte. Žemos savivertės jausmą išgyvenantiems vaikams įvairūs pasikeitimai sukelia nesaugumo, nerimo, ypač dėl savęs, jausmą, skatina iš naujo klausti: „Ar esu (tebesu) mylimas?“. Šis klausimas, globėjų teigimu, išskyla kiekvieną kartą šeimynoje apsigyvenus naujiems vaikams.

Taigi vaikų piešiniuose atsiskleidžia šeimynos kaip socialinio fenomeno samprata. Piešdamas vaikas pasaulį, kuriame gyvena, savaip „koreguoja“. Tai liudija kai kurių šeimynos narių nepiešimas ir šeimynai nepriklausančių žmonių (jam artimų) nupiešimas. Iš tiesų, piešdamas šeimą, vaikas piešia sau brangius žmones, su kuriais sieja teigiamos emocijos. Manome, kad todėl piešiniuose atsiranda globėjus aplankantys anūikai arba kartu augusiųjų vaikai. Tai padeda daryti išvadą, kad šeimynos vaikams šeima yra (tampa) emociškai artimų

parents. Other children are often treated as rivals, therefore, they are not drawn. The example: drawing drawn by MKGV 7, which the boy drew one month after settling in the foster family. In favourable conditions in the second stage children with whom they get on best are drawn. There are cases when in this stage parents are not drawn. This can be explained by the fact that they are attributed the role of “giver – carer” and as if lose the meaning of “an important person”. This directly pertains to disorders of children who have experienced deprivation (Pileckaitė – Markovienė, Lazdauskas, 2007). In the third stage if it is reached, all family members are drawn. But their position (e.g., drawing on the other side of the sheet) discloses the same position of “important – less important”.

- The factor of self-esteem. The less the self-esteem, the less number of family members are drawn. The lack of self-esteem encourages to withdraw into oneself, the child is not able to make or maintain relations, feel a full-rate person. On the other hand, the child who experiences low self-esteem, feels being harmed and first of all, by people who are closest to him/her.
- The factor of stability in the foster family. This is closely related to self-esteem. Various changes arouse the feeling of insecurity, worry, particularly regarding themselves, for children experiencing the feeling of low self-esteem. They encourage children to ask anew “Am I still loved?” According to foster parents, this question arises every time when new children settle in the foster family.

Thus, children’s drawings disclose the conception of the foster family as a social phenomenon. Drawing the world, in which he/she lives, the child “corrects” it his/her way. That is why he/she does not draw certain family members and draws people who do not belong to the family (are close to him/her). We think that this is the reason why drawings

žmonių grupė arba bendruomenė.

Vaikų piešiniuose ryškėja ir papildomi šeimynai priskirtini bruožai:

- Aiškių šeimos ribų nebuvimas. Dažnesnė ar retesnė globotinių kaita lemia aiškių šeimos ribų globotinių sampratoje nebuvimą. Su tuo susijusi ir kita aktuali tam tikrose situacijose išskylanti problema: „Ar aš priklausau šiai šeimai?“.
- Emocinis ryšys. Šeimynos narius sieja ne prigimtiniai, o emociniai ryšiai. Tai lemia, jog globotiniai šeimos narius skirsto į svarbius ir mažiau svarbius. „Svarbiems“ suteikiama egzistencinė (manimi rūpinasi), socialinė (smagu, malonu žaisti, bendrauti, mane supranta) bei negatyvi (kelia grėsmę) svarba, kuri keičiasi priklausomai nuo aplinkybių.
- Konkurencija. Konkurencija šeimynoje apsigyvenus naujam šeimos nariui gali būti prilyginama šeimoje atsirandančiai konkurencijai gimus naujagimiui.
- Katalikiško auklėjimo šeimynoje aspektams atskleisti reikėjo ieškoti kito būdo. Galimi įvairūs kūrybinio piešimo variantai (pavyzdžiui, iš K-F-D kilęs K-S-D) paskatino ieškoti optimalių variantų.

Piešinys „Aš ir Dievas“. Iš kinetinio šeimos piešinio išsirutuliojęs atskiras kinetinio mokyklos piešinio (K-S-D, Kinetic School Drawing) variantas yra skirtas atskleisti su mokykla susietiems lūkesčiams, kylančioms problemoms, taip pat tarpusavio santykiams su ugdytoju ir bendraklasiais (Knoff, 2003). Anot H. M. Knoff, K-F-D ir K-S-D dažnai naudojami kartu, sudarydami kinetinio piešinio sistemą (Kinetic Drawing System). Šioje sistemoje, manytume, savą vertę ir prasmę turėtų ir kinetinis kiemo piešinys ar kinetinis organizacijos, kuriai vaikas priklauso, piešinys. Tai padėtų matyti ir įvertinti visumi-

contain grandchildren of foster parents or children of those who grew together. This leads to conclusion that children of the foster family maintain that a group or community of emotionally close people is (becomes) their family.

Additional features to be attributed to the foster family also show up in children's drawings:

- Absence of clear limits of the family. More frequent or rarer change of foster children determines absence of clear limits of the family in the conception of foster children.
- Emotional relation. Foster family members are related not by natural but by emotional relations. Due to this foster children group family members to important and less important. "Important" are attributed an existential importance (I am taken care of), social importance (it is fun, a pleasure to play, socialise, I am understood) and negative importance (arouse threat).
- Rivalry. Rivalry in the foster family when a new family member settles in the family equals to rivalry that appears when a newborn is born.
- New way had to be searched for disclosure of Catholic upbringing in the foster family. Possible various variants of creative drawing (e.g., K-S-D originates from K-F-D), encouraged to look for optimal variants.

The drawing "Me and God"

The separate variant of Kinetic School Drawing, K-S-D, which has developed from the K-F-D, serves to disclose expectations related to school, arising problems and interrelationships with the educator and peers (Knoff, 2003). According to H. M. Knoff, K-F-D and K-S-D are often used together, making up the Kinetic Drawing System. We think that in this system the drawing of the kinetic yard or the drawing of the kinetic organisation to which the child belongs

nę (neišskaidytą) vaiko tikrovę ir efektyviau spręsti edukacinius uždavinius. Aktualus ir vaiko kaip religingos asmenybės (Gutauskas, 1953; Juodaitytė, 2003) supratimas. A. Paškus (1992) mini dvi religingumo rūšis: Dievo Apsireiškimo suvokimą ir asmeninio ryšio su juo ieškojimą. Projekcinio piešinio metodo specifika rodo, kad „piešdamas vieną ar kitą objektą, žmogus nenoromis, o kartais ir sąmoningai perteikia savo santykį su juo“ (Венгер, 2007, p. 5). Kūrybinis piešimas teikia galimybes atsiskleisti ir Dievo Apsireiškimo suvokimui, nes, remdamasis tyrinėtojais (Ricci ir kt.), D. Dileo teigia, kad vaikai piešia ne tai, ką mato, o tai, ką žino: „Jie išreiškia vidinį, o ne matomą realizmą“ (Дилео, 2007, p. 12). Religingumo raiškos ypatybės, remdamasi teminiais piešiniais, Lietuvoje nagrinėjo A. Juodaitytė (2003), Lenkijoje žinomi Z. Baran ir B. Muchacka (2000) darbai. Remdamiesi anksčiau pateiktais teiginiais apie vaiko polinkį reikšti vidinį realizmą ir vaizduoti tarpusavio santykius, taip pat minėtų mokslininkų patirtimi, paprašėme vaikų nupiešti piešinį „Aš ir Dievas“, kuris leido nustatyti vaiko turimą Dievo vaizdinį bei santykį su juo:

- Daugiausia Dievas piešiamas kaip žmogus. Vienuose piešiniuose tai Jėzus Kristus (vyras su suknele, barzda, žaizdų žymėmis, prie kryžiaus), kituose – žmogus su sparnais. Tai liudytų, jog vaikai Dievą suvokia visų pirma kaip asmenį.
- Iki penktos klasės Dievas vaizduojamas kaip žmogus. Vyresni vaikai paprastai piešia ne patį Dievą, bet simbolį, dažniausiai – kryžių arba bažnyčią, liudijančius Dievo nematomumą. Tikėjimą praktikuojančiose šeimynose Dievas yra žmogiškesnis, realesnis, t. y. rečiau turi tokius fantastinius atributus, kaip sparnai, džino dūmai ir kt.
- Dievą vaizduojantys simboliai įvardijami kaip Dievo ženklai arba kaip laiduojantys,

would have their own value and meaning. This would help to see and evaluate the child's holistic reality and solve educational tasks more effectively. Understanding of the child as a religious personality is also relevant (Gutauskas, 1953; Juodaitytė, 2003). A. Paškus (1992) mentions two types of religiousness: perception of God's revelation and search for personal relation with him. The specificity of the projective method of drawing shows that "drawing one or another object, the man unwillingly and sometimes consciously conveys his/her relation with him" (Venger, 2007, p. 5). Creative drawing provides with the possibilities to disclose perception of God's revelation too because based on researchers (Ricci and etc.), D. Dileo states that children draw not only what they see but what they know: they express inner and not visible realism (Дилео, 2007, p. 12). Based on the said statements about the child's inclination to express inner realism and depict interpersonal relations, we asked children to draw the drawing "Me and God", which enabled to establish the child's possessed image of God and relation with him:

- Most often God is drawn as a man. In some drawings it is Jesus Christ (the man with a dress, beard, marks of wounds, near the cross), in other, the man with wings. This would evidence that children first of all perceive God as a person.
- God is depicted as a man till the fifth form. Senior children usually draw not the very God but a symbol, most often, a Cross or a church, witnessing invisibility of God. In the families practicing belief God is more human and real, i.e., it has such fantastic attributes as wings, genie's garments etc. not so often.
- Symbols depicting God are named as signs of God or as evidencing and ensuring relation with God: "The Cross shows that God is always with us and never leaves us" (11 year old girl).
- In many drawings God is drawn in the

užtikrinantys ryšį su Dievu: „Kryžius rodo, kad Dievas yra su mumis visada ir niekada mūsų nepalieka“ (GKBM 11).

- Daugelyje piešinių Dievas nupieštas lapo centre ir didesnis bei (arba) aukštesnis už informantą. Tai leistų daryti prielaidą, kad Dievas vaikams nėra tik asmuo, Jis – svarbus asmuo, užimantis svarbią vietą vaiko gyvenime.

Tikėjimą vertinančiose šeimynose save ir Dievą vaikai dažniausiai piešė namų arba bažnyčios aplinkoje: Dievui reiškiamą didesnę pagarbą, taip pat reiškiami glaudesni Dievo ir informanto santykiai. Tikėjimo nevertinančioje šeimynose save ir Dievą informantai piešė neapibrėžtoje erdvėje: Dievui reiškiamą mažesnę pagarbą, dažniau suteikiamas norų vykdytojo vaidmuo, santykiai tarp Dievo ir respondento – epizodiniai.

Nuodugnesnė piešinių analizė padėjo geriau suprasti ir paaiškinti bendravimo metu išryškėjusias problemas. Silpniau ar stipriau beveik visi globotiniai kaltina save už praeityje įvykusias nelaimes ir bijo, kad gali vėl, netinkamai pasielgę, visko netekti. Dalis globotinių jau būna pakeitę po kelis globėjus. Tad nėra, kas galėtų apsaugoti nuo tolesnių, dar skaudesnių netekčių. Tikėjimą praktikuojančiose šeimynose saugumo pamatu tampa Dievo asmuo, kuris, vaikų įsitikinimu, gali juos apsaugoti (ir apsaugo) nuo neteisingų veiksmų, galinčių lemti naują netektį. Piešiniai „Aš ir Dievas“ padėjo pastebėti, jog tikėjimą atmetančiose šeimynose vaikai yra suradę tą patį saugumo pagrindą – Dievą. Skirtumas tik tas, kad šiose šeimynose tarsi bijoma Dievą „parsivesti“ į namus. Susitikimas su juo vaizduojamas šalia mokyklos, kur nors kelyje ar neapibrėžtoje aplinkoje, iškilus grėsmės situacijai.

Piešinių „Mano šeima“ bei „Aš ir Dievas“ sugretinimas atskleidė ir daugiau katalikiško auklėjimo teikiamų niuansų. Dalies vaikų pie-

centre of the sheet and is bigger and (or) higher than the respondent. This would enable to assume that God for children is not just a person, he is an important person.

- In the families appreciating belief children most often drew themselves and God in the environment of home or church: a bigger respect is expressed to God and there are closer relations between God and the respondent. In the families which do not appreciate belief in God respondents drew themselves and God in a non-defined space: God is given less respect, more often they give him the role of the one who makes wishes come true.

Deeper analysis of drawings facilitated to better understand and explain problems that showed up during socialisation. To a stronger or lesser degree almost all foster children blame themselves for the misfortunes that had happened in the past and are afraid that they may lose everything again if they behaved wrongly. Part of foster children often had changed several foster parents. Thus, there is no one who can protect them from further and even more painful losses. In the families practicing faith God becomes that person who can protect them from wrong actions, which can determine new loss. Drawings “Me and God” helped to notice that in unbelieving families children have found the same foundation of security – God. The only difference is that families rejecting belief are as if afraid “to bring” God home. The meeting with God is depicted near the school, somewhere on the road or in indefinite environment, when the threat situation arises.

Comparison of drawings “My Family” and “Me and God” has disclosed even more nuances provided by Catholic upbringing. Drawings of part of children surprised by figures drawn in different ways in drawings “My Family” and “Me and God”. In the kinetic family drawing the respondent’s figure is alone, turned away, small, without details,

šiniai nustebino skirtingai nupieštomis savo figūromis „Mano šeima“ bei „Aš ir Dievas“ piešiniuose. Kinetiniame šeimos piešinyje informanto figūra yra viena, nosisukusi, maža, nedetalizuota, be rankų, lapo kampe, žemiausiai visų kitų figūrų atžvilgiu, dirbanti. Tai liudytų žemą savivertę, neigiamus jausmus savo paties atžvilgiu, bendravimo stoką, jausmą, kad yra nemylimas, nesvarbus, taip pat vienišumą, izoliaciją. Tų pačių informantų figūros piešiniuose „Aš ir Dievas“ labai skiriasi nuo figūrų pirmuosiuose piešiniuose. Figūros nupieštos šalia Dievo, rankos išskėstos į šalis, rūbai tos pačios spalvos, kaip ir Dievo, veidas matomas, detalizuotas, rankos su plaštakomis, lūpos šypsosi. Visi išvardyti elementai liudija gerą vaiko savijautą. Galime daryti prielaidą, jog šalia Dievo vaikas ne tik gerai jaučiasi, bet ir išgyvena aukštesnę savivertę.

Kokius tyrimus bepasirinktume, nepakanka, anot B. Bitino (2006), kad jais būtų apibūdinama ir aiškinama tikrovė. Svarbiausia – ją tobulinti. Projekcinio piešinio metodo tyrimas padėjo pastebėti, kad transcendentinė realybė suteikia netektį patyrusiam vaikui didesnes galimybes adekvačios savivertės bei orumo, kartu ir džiaugsmo išgyvenimams. Tai leido padaryti reikšmingas išvadas, kas santykius su Kūrėju stiprinantis katalikiškas auklėjimas padeda veiksmingai keisti santykius su savimi, kitu, gyvenimu, o per tai ir formuotis naujas gyvenimiškas nuostatas, charakterio bruožus, ugdytis bei stiprinti dorybes.

Išvados

Projekciniai metodai sudaro palankias sąlygas užmegzti gerą emocinį kontaktą su informantu; pastarojo yra priimama kaip natūrali veikla, todėl gauti duomenys labiau atskleidžia įprastą ugdomąją sąveiką; gali būti taikytini įvairių charakteristikų informantams, ypač vaikams, jautriems bet kokiai interven-

without hands, in the corner of the sheet and in the lowest place with regard to all other figures, working. This would witness low self-esteem, negative feelings towards oneself, lack of communication, the feeling that the child is not loved, not important, also loneliness, isolation. The figures of the same respondents in the drawing “Me and God” differ a lot from the figures in first drawings. Figures are drawn next to God, hands are spread to sides, clothes are of the same colour as of God, the face is visible, drawn with details, arms are with hands, lips are smiling. All named elements witness the child’s good self-feeling. We can assume that the child being next to God not only feels well but also experiences higher self-esteem.

No matter what researches we choose, according to B. Bitinas (2006), they are insufficient to describe and explain reality. It is most important to improve it. The research helped to notice that the transcendent reality provides the child who has experienced loss with more opportunities for experiencing adequate self-worth and dignity and at the same time happiness. This enabled to make significant conclusions that Catholic upbringing, enhancing relations with the Creator, efficiently helps to change relations with oneself, another person, life and this way helps to form new approaches to life, features, develop and enhance virtues.

Conclusions

Projective methods create favourable conditions to make a good emotional contact with the informant; they are accepted by the latter as a natural activity, that is why obtained data better disclose usual educational interactions and can be applicable to various respondents, particularly children who are sensitive to any intervention. Due to orientation to manifestations, regularities, processes of mental life, application of projective methods in educological researches should differ from application in diagnostic researches.

cijai. Edukologiniuose tyrimuose projekcinių metodų taikymas dėl orientacijos į psichinio gyvenimo apraiškas, dėsninumus, procesus turėtų skirtis nuo taikymo diagnostiniuose tyrimuose.

Piešinio analizei būdingi formalūs, bendri ir specifiniai aspektai reikalauja ypatingo atsargumo ir jautrumo, todėl patikimi tik derinant su kitais metodais. Svarbus piešinio detalių aptarimas su autoriumi, jo artimaisiais, panašių detalių išskyrimas bei analizė. Interpretaciją lengvina išankstinės žinios, išsamumą teikia piešinių įvairovė, piešinio tematikos atitiktis nagrinėjamai problemai.

Kinetinis šeimos piešinys atskleidžia informanto požiūrį, tarpasmeninių santykių sampratą, padeda pažinti ir suprasti patį informantą. Tai teikia idėjų pedagoginio proceso tobulinimui. Gilinimasis į piešinius, tam tikros jo detalės atkreipia dėmesį į atrodžiusius nereikšmingus aspektus, pagilina supratimą, teikia minčių naujos ugdomosios tikrovės kūrimui. Katalikiško auklėjimo fenomeną konkrečios šeimynos aplinkoje apibūdinti leidžia tikra kinetinio šeimos piešinio atmaina – „Aš ir Dievas“ piešinys. Pastebėta, kad transcendentinė realybė suteikia netektį patyrusiam vaikui didesnes galimybes adekvačios savivertės bei orumo, kartu ir džiaugsmo išgyvenimams. Katalikiško auklėjimo stiprinamas santykis su Kūrėju padeda veiksmingai keisti ir santykius su savimi, kitu, gyvenimu. Keičiantis tarpasmeniniams santykiams keičiasi ir gyvenimiškosios nuostatos, charakterio bruožai, padedantys ugdytis bei stiprinti dorybes.

Formal, general and specific aspects, which are characteristic to the analysis of the drawing, require particular carefulness and sensitivity; therefore, they are reliable only in combination with other methods. Discussion of details of the drawing with the author, his/her close family, singling out and analysis of similar details are important. Interpretation is facilitated by advance knowledge, exhaustiveness is provided by diversity of drawings, correspondence of the topic of the drawing to the analysed problem.

Kinetic family drawing discloses the informant's approach, the conception of interpersonal relations, helps to cognise and understand the very informant. This provides with ideas for improvement of the pedagogical process. Going deep into drawings, its certain details point out certain aspects that seemed insignificant, deepen understanding, provide with ideas for creation of the new educational reality. It was possible to describe the phenomenon of Catholic upbringing in the environment of the concrete foster family by means of a certain variety of the kinetic family drawing – the drawing “Me and God”, which helped to notice that the transcendent reality provides the child who has experienced loss with more opportunities for experiencing adequate self-worth and dignity and at the same time happiness. This enabled to make significant conclusions that Catholic upbringing, enhancing relations with the Creator, efficiently helps to change relations with oneself, another person, life and this way helps to form new approaches to life, features, develop and enhance virtues.

Literatūra • References

- Aquinas T. (2008). Summa Theologica I q. 75, 91 // <http://www.newadvent.org/summa/1075.htm> [žiūrėta 2011-11-30].
- Aggression and Depression Assessed Through Art (2005). Edited by Silver R. New York: Brunner-Routledge.
- Bedard N. (2009). Vaikų piešiniai. Vilnius: Baltos lankos.
- Bitinas B. (2000). Ugdymo filosofija. Vilnius: Enciklopedija.
- Bitinas B. (2006). Edukologinis tyrimas: sistema ir procesas. Vilnius: Kronta.
- Bitinas B. (2006). Edukologinių tyrimų metodologiniai vingiai // <http://www.su.lt/filemanager/download/3796/12.pdf> [žiūrėta 2011-12-01].
- Burns R. C., Kaufman S. H. (1972). Actions, Styles and Symbols in Kinetic Family Drawings (K-F-D). New York: Brunner/Mazel.
- Carlson C. I. (2003). Assessing the Family Context // *Handbook of Psychological and Educational assessment of Children: Personality, Behavior, and Context*. Edited by Reynolds C., Kamphaus R. W. New York: The Guilford press. P. 473–492.
- Chandler L. A. (2003). The Projective Hypothesis and the Development of Projective Techniques for Children // *Handbook of Psychological and Educational assessment of Children: Personality, Behavior, and Context*. Edited by Reynolds C. R., Kamphaus R. W. New York: The Guilford press. P. 51–65.
- Chomentauskas G. (1983). Šeimos piešimo metodikos taikymas vaiko psichologiniams tyrimams. Vilnius: Pedagogikos mokslinio tyrimo institutas.
- Dupree J. L., Prevatt F. (2003). Projective Storytelling Techniques // *Handbook of Psychological and Educational assessment of Children: Personality, Behavior, and Context*. Edited by Reynolds C. R., Kamphaus R. W. New York: The Guilford press. P. 66–89.
- Eisner E. (2008). Persistent Tensions in Arts – based Research // *Arts – based Research in Education*. New York and London: Routledge.
- Gailienė D. (1989). H. Roršacho metodika asmenybei tirti. Vilnius: VU.
- Gutauskas J. (1953). Vaiko Dievas ir religija. Telšiai: Žiburiai.
- Hyle A. (2009). Visual Data as Instructional Journey: Teacher and Student Experiential Learning at Sea // *Visual Data. Understanding and Applying Visual Data to Research in Education*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Jovaiša L. (2007). Enciklopedinis edukologijos žodynas. Vilnius: Gimtasis žodis.
- Juodaitytė A. (2003). Penkerių šešerių metų vaikų religingumo raiškos vaizdiniai // *Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvsažiavimo darbai*. T. 18. Vilnius. P. 371-384.
- Kearney K. (2009). Participant-Generated Visual Data: Drawing out Emotions // *Visual Data. Understanding and Applying Visual Data to Research in Education*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Knoff H. M. (2003). Evaluation of Projective Drawings // *Handbook of Psychological and Educational assessment of Children: Personality, Behavior, and Context*. Edited by Reynolds C. R., Kamphaus R. W. New York: The Guilford press. P. 91–125.
- Merriam S. (1998). Qualitytyve Applications and Case Study Research in Education. San Francisco: Jossey-Bass.
- Muchacka B., Baran Z. (2000) Stimulation of Religious Knowledge in Six and Seven Years Old in the Context of the Cognitive Activity // *Socialiniai edukaciniai pokyčiai ikimokykliniame amžiuje*. Klaipėda. P. 12–27.
- Paškus A. (1992). Idėjų sankryžoje: kritinis skerspjūvis. Kaunas: Į Laisvę fondo Lietuvos filialas.
- Pedersen J. E., Finson K. D. (eds.) (2009). Visual Data. Understanding and Applying Visual Data to Research in Education. Rotterdam: Sense Publishers.
- Pikūnas J. (2000). Rorschacho metodikos asmenybei tirti integruotoji sistema. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras.
- Pileckaitė-Markovienė M., Lazdauskas T. (2007). Šeima ir tėvų globos netekusio vaiko raida. Vilnius: Vaga.
- Венгер А.Л. (2003). Психологические рисуночные тесты: Иллюстрированное руководство. Москва: Владос–пресс // www.koob.ru [žiūrėta 2008-06-04].
- Дилео Д. (2007). Детский рисунок: диагностика и интерпретация. Москва: Апрель Пресс.

Inesė RATNIKAITĖ

Socialinių mokslų (edukologijos) daktarė,
Šiaulių universiteto Edukologijos fakulteto
Edukologijos katedros asistentė.
Moksliniai interesai: vaikų atsparumo
vartotojiškai kultūrai ugdymas, vaikų kritiško
požiūrio į reklamą ugdymas, vaiko teisių
apsauga ir atstovavimas.

Doctor of Social Sciences (Education Studies),
Assistant of the Department of Education
Studies of Faculty of Education Studies,
Šiauliai University.
Research interests: development of children's
resistance to consumer society, development
of children's critical attitude to advertising,
protection of the child's rights and
representation.

Address: P. Višinskio Str. 25, LT-76351 Šiauliai, Lithuania
E-mail: iratnikaite@gmail.com